

Микола Прищак

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри філософії та гуманітарних наук
Вінницького національного технічного університету,
м. Вінниця, Україна,
ORCID: 0000-0002-7237-5464,
e-mail: m_pryschak@ukr.net

КОНЦЕПТ «КОМУНІКАТИВНІСТЬ»: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ

Анотація. В статті досліджено дискурс явища та поняття «комунікація» та визначено системотворчий (методологічний) концепт комунікативно-освітньої сфери розвитку особистості та комунікативного буття особистості загалом. Ним є явище та поняття «комунікативність».

Доведено, що поняття «комунікативність» є методологічною основою означення педагогічної комунікативності. Педагогічна комунікативність – актуалізація в освітньому (педагогічному) процесі комунікативної свідомості, комунікативного спів-буття та комунікативної взаємодії як педагогічної системи «Я – Інший», на основі якої «учень» усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну самість (суб'єктність). Інші актуалізуються в «учителєві», «книзі», «змісті освіти», «природі», «суспільстві», «культурі», «інших учнях», «батьках», «комп'ютері», «космосі», «божестві» та ін.

«Комунікативність» є також системотворчим концептом комунікативного підходу в освіті. Комунікативний підхід в освіті – універсальна ідея, яка визначає, розкриває, актуалізує комунікативність як онтологічну, аксіологічну, телеологічну основу розвитку особистості та методологічну основу освіти. Методологічно-гносеологічною суттю комунікативного підходу в освіті є розгляд освітніх явищ через призму поняття педагогічної комунікативності, яке поєднує, «знімає» інші комунікативні явища та поняття педагогіки: спілкування, діалог, взаємодія, комунікація, співробітництво, партнерство, взаємини, такт, толерантність та ін.

На основі проведеного дослідження явища та поняття «комунікативність» як системотворчого концепту комунікативного підходу в освіті, визначено ключові характеристики та принципи комунікативного підходу як методологічної основи освіти.

Ключові слова: освіта, педагогіка, педагогічна думка, спілкування, взаємодія, комунікація, комунікативність, комунікативний підхід, Україна.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Концепція нової української школи (ухвалена рішенням колегії МОН 27.10.2016) базується на засадах «педагогіки партнерства», в основі якої лежить багатостороння комунікація, спілкування, діалог, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками, покликаними змінити односторонню авторитарну комунікацію «вчитель» – «учень». Такий підхід потребує посилення ролі комунікативності як методологічної основи освіти.

Проведене нами в попередніх працях історико-педагогічне дослідження генези комунікативних ідей в педагогічній думці України другої пол. ХХ – поч. ХХІ ст. засвідчує наявність процесу посилення ролі комунікативних засад педагогіки та освіти загалом (Прищак, 2022; 2023; 2024).

Період з початку ХХІ ст. можемо визначити як етап «комунікативного прориву» в педагогіці та освіті. Якісно цей «прорив» визначається такими характеристиками:

По-перше, це зміна поглядів на означення (сутність, зміст) комунікативності в освіті. Так, комунікативно-педагогічні концепти «взаємини», «такт», «спілкування», «взаємодія», «комунікація», «комунікативність», набувають інших сутнісних, аксіологічних, змістовних та телеологічних форм, які відмінні від означення їх в радянській педагогіці. Зокрема, посилення обумовленості цих концептів явищами і поняттями «свобода», «суб'єктність», «демократія», «гуманізм», «плюралізм», «діалог», «духовність», «смысл», «цінність», «толерантність», «співробітництво», «партнерство» та ін.

По-друге, відбувається активний пошук системотворчого методологічного концепту (поняття) комунікативного підходу в освіті.

По-третє, проходить процес становлення комунікативного підходу в

освіті.

Розробка теорії комунікативного підходу в освіті потребує попереднього визначення системотворчого концепту комунікативного підходу.

Аналіз основних досліджень і публікацій. З початку XXI ст. в педагогічній думці України відбувається активний дискурс системотворчого концепту комунікативних засад педагогіки та освіти. Роль «педагогічного спілкування» як системотворчого концепту комунікативно-педагогічних явищ досліджували І. Булах (2002), І. Зязюн (2004), З. Ковальчук (2014), С. Коломійченко (2010), М. Коць (2006), В. Мазяр (2013) та ін. Акцент на доміантній ролі в освітньому процесі «педагогічної взаємодії» робили С. Барда (2021), Л. Велитченко (2006), В. Кручек (2012), О. Матвієнко (2010), М. Томашевська (2020) та ін. На дослідженні «педагогічної комунікації» як важливого чинника комунікативного підходу зосереджували увагу Н. Бутенко (2006), Н. Волкова (2006), С. Мусатов (2008; 2012), М. Прищак (2010), О. Фенцик (2018), О. Шкуренко (2016), Г. Яценко (2008) та ін.

Значний вплив на комунікативний дискурс в освіті мають комунікативні ідеї викладені в працях: Ogienko, 2016; Isaieva, Leshchenko, & Sulaieva, 2019; Ciuchi, 2019; Berezenko, Cherkhava, & Musiienko, 2022; Mykytenko, Fedorchuk, Ivasyuta, Hrynya, & Kotlovskyi, 2022).

Окремі аспекти питання комунікативних засад педагогіки та освіти досліджували: Л. Березівська (реформування освіти) (2020; 2022), О. Савченко (реформування змісту шкільної освіти) (2009), Н. Хміль (розвиток засобів наукової комунікації як складника педагогічної науки) (2009) та ін.

Важливим методологічним чинником досліджень комунікативних засад освіти є наукові пошуки зарубіжних вчених (К.-О. Апель, Д. Бьолер, Ю. Хабермас та ін.), (Єрмоленко, 1999), ідеї гуманістичної психології та педагогіки К. Роджерса (2001) та ін., філософсько-педагогічні ідеї О. Больнова (1996).

Питання системотворчого концепту комунікативних засад педагогіки та освіти (комунікативного підходу в освіті) розглядаються переважно в контексті

дослідження інших педагогічних та освітніх проблем.

Отже, системотворчий концепт (поняття) комунікативного підходу в освіті у педагогічній думці України не визначено.

Мета та завдання статті. Означення та аналіз комунікативності як системотворчого концепту комунікативного підходу в освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження дискурсу системотворчого концепту (поняття) комунікативного підходу в освіті засвідчує складність та суперечливість цього процесу. Причиною є невизначеність понять «спілкування» («педагогічне спілкування»), «взаємодія» («педагогічна взаємодія») та «комунікація» («педагогічна комунікація»), особливо в контексті їх співвідношення, та те, що ці поняття визначають різні аспекти (сфери) комунікативного буття особистості (Прищак, 2024).

Проведене дослідження дискурсу показує, що жодне з цих понять не може претендувати на роль системотворчого. Потрібне поняття, яке б синтетично поєднувало в собі поняття «спілкування», «взаємодія» та «комунікація» і було загальним для них.

У сучасній українській педагогічній думці зростає інтерес до використання поняття «педагогічна комунікація»: гуманістичні вим іри педагогічної комунікації (І. Бех, І. Зязюн, С. Мусатов, В. Кремень та ін.); комунікація в педагогічному процесі (Н. Волкова, Н. Бутенко, О. Коваленко, Г. Селевко, С. Смотрицька, Г. Токарева, В. Филипчук, Г. Яценко та ін.); комунікативна компетентність педагога (Н. Бутенко, М. Заброцький, І. Зязюн, С. Максименко, О. Матвієнко, Л. Петухова, Г. Подановська, Л. Сергєєва, С. Сисоєва та ін.); діалогічність в процесі педагогічної комунікації (О. Балл, О. Нікуленко, Г. Салащенко, Н. Тарасович, О. Ткаченко, С. Хаджирадєва та ін.); психологічні засади педагогічної комунікації (І. Бех, О. Балл, Г. Дьяконов, В. Мусатов, С. Макаренко, Т. Щербан та ін.); самоідентифікація в педагогічній комунікації (В. Зливков) та ін.

В педагогіці ми зустрічаємо використання поняття «комунікативний» та

похідні від нього, зокрема, ««комунікативні засади», «комунікативний підхід», «комунікативні проблеми», комунікативна сфера» (а не сфера, засади, проблеми спілкування чи взаємодії) тощо.

Тому вже це говорить про те, що буде логічно системотворчим терміном означення комунікативної сфери обрати етимологічно ближчий термін «комунікація», а не «спілкування» чи «взаємодія».

З іншого боку, інерція традицій тоталітарно-адміністративної системи освіти, авторитарно-монологічної педагогіки, нечіткість, невизначеність самого явища та поняття «комунікація» гальмує процес усвідомлення ролі й визначення комунікативних засад педагогіки та освіти загалом.

Комунікація в педагогіці зводиться здебільшого до технологічного, інформаційного, мовленнєвого аспекту її означення як суто технологічного засобу передачі інформації, обміну інформацією (Волкова, 2006; Фенцик, 2018; Яценко, 2008) або зводиться до окремої функції (форми) спілкування (Бутенко, 2006; Волкова, 2006; Гончар, 2011).

Так, відома дослідниця педагогічної комунікації Н. Волкова визначає комунікацію як специфічний процес взаємообміну інформацією в системах «людина – людина», «людина – комп'ютер», «людина – комп'ютер – людина»; процес самостійного пошуку інформації та її використання з метою самовдосконалення особистості, збагачення її за рахунок інформації. На основі цього педагог дає означення професійно-педагогічної комунікації: система безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізується за допомогою вербальних і невербальних засобів, засобів комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин (Волкова, 2006).

В дослідженнях проблеми «педагогічної комунікації» проявляється підхід, який полягає в тому, що комунікативні поняття «любов», «повага», «толерантність», «тактовність», «взаєморозуміння», «емпатія», «співпереживання», «доброзичливість», «зацікавленість» не є сутнісною та ціннісно-сисловою основою комунікації, а є «технологічним додатком», який

учитель використовує для ефективної передачі інформації. Передача інформації визначається не як одна із форм комунікації, а як визначальна комунікативна дія, яка опосередковує, визначає інші складники комунікації. У цій ситуації нівелюється і виноситься на периферію «мета інформації», яка обумовлена духовно-смісловими, комунікативно-смісловими, ціннісними та суб'єктними її складниками.

Усвідомлення педагогами недостатності концепту «обміну інформацією» для характеристики такого складного поняття як «педагогічна комунікація» знаходить своє (часткове) вирішення у: 1) розгляді педагогічної комунікації як «акту спілкування» або «акту взаємодії»; 2) поєднанні в понятті «педагогічна комунікація» сутнісних та змістовних ознак спілкування і комунікації, взаємодії та комунікації; 3) «обумовленості», а то й «прикрашанні» технократичного терміна «обмін інформацією» гуманістичними явищами та термінами «діалог», «смысл», «духовність», «цінності», «суб'єктність» тощо.

Але такі підходи не долають, а тільки частково «лібералізують» технократичну суть явища та поняття «педагогічна комунікація» (Прищак, 2024).

Тому потрібно віднайти концептуальну, смислотворчу ідею, яка б могла бути синтетичним, системотворчим, об'єднувальним фактором різних підходів до педагогічної комунікації.

В контексті визначення цієї ідеї актуальним є пошук відповідного терміна, який би позначав феномен комунікації як «спів-буття», як фактор глибинного зв'язку елементів системи «Я – Інший», онтологічний фактор взаємодії людини у світі, онтологічний фактор розвитку особистості та методологічний фактор педагогічного процесу. Необхідне поняття, яке було б відповідним поняттю «екзистенційна комунікація» (Ясперс), «зустріч» (Больнов), «глибинне спілкування» (Батищев).

Відповідь потрібно шукати на шляху аналізу та взаємовизначення понять «комунікація» та «комунікативність».

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови (Бусел, 2004) термін «комунікативний» визначається як прикметник до комунікативність і як прикметник до комунікація в лінгвістичному значенні. Комунікативність – це здатність до спілкування, контактів; зв'язок, спілкування, контакти між кимось, чимось. «Комунікаційний» є прикметником до комунікація в технічному значенні (шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо).

Вже даний аналіз дає можливість побачити «більшу близькість» поняття «комунікативність» до етичної, психологічної та педагогічної сфери, ніж до поняття «комунікація».

Аналіз буттєвої та категоріальної ідентифікації як понять «комунікація», «комунікативність», «комунікативний», «комунікаційний», так і понять «спілкування», «взаємодія», «діалог», засвідчує певну тупикову ситуацію у спробах визначення системотворчого концепту комунікативних засад педагогіки (освіти) та комунікативного буття особистості загалом, яка у вітчизняній комунікативістиці пов'язана насамперед з імперативним підходом вітчизняної наукової традиції до означення понять комунікація та спілкування та певними «патріотичними» та ідеологічними стереотипами.

На такому шляху проблему вибору системотворчого концепту комунікативного виміру буття людини та комунікативного підходу в освіті вирішити неможливо. Потрібно розрубати «гордієв вузол» проблеми, вирішивши її в контексті дискурсу комунікації всієї наукової традиції.

Латинський термін *communicatio* пов'язаний з дієсловом *communico*, що має кілька значень: 1) робити спільним (ділитися, ділити, робити спільно, брати участь, примиритися з кимсь, радитися з кимсь); 2) повідомляти (поділитися інформацією з метою мати спільні знання, спільно діяти); 3) розмовляти; 4) приєднувати, додавати, вносити; 5) зв'язувати, з'єднувати; 6) спілкуватися, мати справу, мати зв'язки і є похідним від *communis* – 1) спільний, загальний; 2) загальноприйнятний, загальноживаний (Литвинов, 1998).

Англійський термін *communication* – сполучення, зв'язок, передача; повідомлення, спілкування, комунікація, пов'язаний термінами: *common* (лат.

communis) – загальний, спільний; *commune* (лат. commune) – комуна, громада; спілкуватися, розмовляти; *communio* – спілкування, зносини, стосунки; віросповідання; причастя; *to be common* (лат. communicare) – бути спільним, з'єднувати, сполучатися, причащатися, радитися з кимось (Гороть, 2006).

Аналіз латинського походження терміна комунікація дає можливість зробити висновок, що в основі його визначення лежать поняття «спільне», «загальне», «єдність», «ціле», «співучасть», «взаємний».

Подібний підхід до аналізу терміна «комунікація» започатковано в психолого-педагогічних дослідженнях С. Мусатова (2008; 2012). Комунікація, на відміну від використання в інших парадигмах як поняття, що фіксує процеси інформування, функціонує в комунікативній концепції дослідника як одна з основних категорій. Вона уособлює ті узагальнення, за допомогою яких суб'єкт відображає та упорядковує досвід взаємодії зі світом та усвідомлює своє «Я» в ньому (Мусатов, 2012, с. 18).

На думку В. Мусатова (2012, с. 24–27), онтологічно поєднаний світ потрібно моделювати не тільки статично, а і як взаємодію, певний діалог макросвіту із людським буттям – мікросвітом. Діалектична єдність та взаємовизначення людини і світу здійснюються комунікативно. Єднання заради життя, а не тільки обміну інформації, – суть того явища, яким є людська комунікація: *communio* (з латинської) – роблю спільним, пов'язую.

Саме такий підхід наближає вченого до означення комунікації як системи буття особистості «Я – Інший» – комунікативності, а в особистісно-психологічному вимірі означення комунікативності як складної, системної властивості особистості: процес та стан свідомості, спів-буття та взаємодії «Я – Інший».

Тому замінюємо термін «комунікація» (в широкому розумінні цього поняття) на термін «комунікативність» як поняття «що окреслює людську взаємодію у світі» і даємо йому таке визначення: *комунікативність* – процес та стан свідомості, спів-буття та взаємодії «Я – Інший», на основі яких «Я»

усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну самість (суб'єктність). «Іншим» може бути «Я», «Ти», «Воно», «Ми». Інші об'єктивуються в «людях», «природі», «суспільстві», «культурі», «космосі», «божестві», «тексті», «комп'ютері» та ін. «Я – Інший» є системою (формулою) комунікативності, є системою буття особистості. Комунікативність актуалізується на двох рівнях буття особистості: 1) властивість особистості; 2) спосіб буття особистості.

Системний погляд на дискурс питання комунікації дає право системотворчим концептом всієї комунікативної сфери буття людини визначити «комунікативність» (Прищак, 2010а; 2010б).

З точки зору ієрархічного підходу до співвідношень та взаємодії різних систем, досконаліша духовна система не просто відкидає чи заперечує менш досконалі, але в певних функціях і проявах включає їх до свого складу. Тому комунікативність як «досконаліша духовна система» «в певних функціях і проявах» включає до свого складу комунікацію як «передавання та обмін інформацією».

Комунікативність як система буття особистості (система «Я – Інший») особистості визначається (характеризується) трьома, синтетично поєднаними вимірами (формами): 1) «комунікативна свідомість» як свідомість «Я – Інший»; 2) «стан спів-буття» як спів-буття в системі «Я – Інший». На особистісно-психологічному рівні спів-буття актуалізується як стан «переживання спів-буття»; 3) «комунікативна взаємодія» як взаємодія «Я – Інший», яка характеризується явищами, що визначають діяльнісний, активнісний, творчий, процесуальний компоненти комунікативності.

Ключовою умовою, першим кроком, успішності розвитку особистості є становлення «комунікативної свідомості особистості (свідомості-«Я – Інший»)). Визначальною властивістю комунікативної свідомості є усвідомлення, визначення комунікативності телеологічною основою буття людини (особистості), «мірою буття людини», «основою легітимації та критерієм істини, моралі та моральності». Комунікативна свідомість дає можливість

усвідомити себе суб'єктом життєтворчості та життєдіяльності в системі «Я – Інший». Але з іншого боку, «Я» усвідомлює суб'єктність та цінність «Іншого».

Наступним, ще важливішим аспектом актуалізації комунікативних засад розвитку особистості, є формування особистісного (внутрішнього, психічного) *стану комунікативності як стану спів-буття*, стану «переживання спів-буття», стану «спів-буттєвої спільності» (Нікітіна, 2008, с. 33) Комунікативність як стан спів-буття засвідчує глибинність зв'язку, єдність, цілісність комунікативної системи «Я – Інший». Основою внутрішнього стану комунікативності є не тільки комунікативна свідомість, а почуття, навіть несвідома установка на комунікативне буття, на взаємодію «Я – Інший». Особистість повинна не тільки усвідомлювати роль та необхідність комунікативності, але й відчувати, переживати її, «бути нею».

На основі ідей комунікативної свідомості та станів комунікативного спів-буття особистість вступає в ключовий вимір комунікативного буття – взаємодію у світі. *Взаємодія «Я – Інший»* (спів-дія) актуалізує діяльнісний (активнісний), творчий та процесуальний чинник «Я» як суб'єкта комунікативності. Саме ефективна взаємодія (співробітництво, співпраця) з іншими людьми є основою ефективності та успіху особистості.

Комунікативність як властивість особистості, проектуючись на зовнішній вимір буття особистості, стає способом буття особистості, стає самим буттям.

Термін «комунікативність» в контексті освіти (педагогіки) трансформується в «педагогічну комунікативність». *Педагогічна комунікативність* – актуалізація в освітньому (педагогічному) процесі комунікативної свідомості, комунікативного спів-буття та комунікативної взаємодії як педагогічної системи «Я – Інший», на основі якої «учень» усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну самість (суб'єктність). Інші актуалізуються в «учителєві», «книзі», «змісті освіти», «природі», «суспільстві», «культурі», «інших учнях», «батьках», «комп'ютері», «космосі», «божестві» та ін. Тому «Я – Інший» як

система буття особистості є також системою (формулою) педагогічної комунікативності.

Педагогічна комунікативність як система освіти «учень – педагогічне середовище» актуалізує: 1) усвідомлення особистістю, на основі розвитку комунікативної свідомості, комунікативної сутності буття особистості та необхідності «комунікативного способу буття»; 2) на основі комунікативної свідомості та розвитку духовного, душевного, емоційно-почуттєвого та суб'єктного виміру внутрішнього буття особистості, особистісний «стан спів-буття» (фізичний, духовний, психологічний, емоційний) зі світом (внутрішнім та зовнішнім) як стан «переживання спів-буття»; 3) взаємодію особистості у світі як спосіб розвитку особистості, спосіб розвитку компетентності взаємодії особистості у світі та спосіб буття особистості загалом.

На жаль, невизначеність у сучасній науці понять «комунікація», «комунікативність» стала основою того, що комунікативний підхід як предмет дослідження аналізується здебільшого в контексті вивчення мови як наближення навчального процесу до «практики спілкування». Комунікативний підхід є «спробою уникнути формальних (або традиційних) підходів, що ґрунтуються на граматиці і перекладах, і перейти до підходів, за допомогою яких учень використовуватиме мову як засіб спілкування» (Філіпс, 1998, с. 94).

При розробці теорії комунікативного підходу потрібно відійти від технічного, технологічного, інформаційного, лінгвістичного підходу до питання комунікації і чітко визначитися з «комунікативними пріоритетами».

Обраний нами підхід до дослідження феномена «комунікативність» дає можливість дати таке означення комунікативного підходу в освіті. *Комунікативний підхід* в освіті – універсальна ідея, яка визначає, розкриває, актуалізує комунікативність як онтологічну, аксіологічну, телеологічну основу розвитку особистості та методологічну основу освіти. Методологічно-гносеологічною суттю комунікативного підходу в освіті є розгляд освітніх явищ через призму поняття педагогічної комунікативності, яке поєднує, «знімає» інші комунікативні явища та поняття педагогіки: спілкування, діалог,

взаємодія, комунікація, співробітництво, партнерство, взаємини, такт, толерантність та ін.

На цьому етапі дослідження не ставиться мета розробки теорії педагогічної комунікативності та на основі неї теорії комунікативного підходу в освіті. Ця проблема потребує подальших наукових пошуків.

На основі проведеного дослідження комунікативного виміру педагогіки та освіти, досліджуючи явища та поняття «комунікативність», «педагогічна комунікативність» як системотворчих понять комунікативного підходу в освіті, можемо визначити ключові принципи та характеристики комунікативного підходу як методологічної основи освіти:

– Комунікативний підхід в освіті актуалізує: 1) усвідомлення особистістю на основі розвитку комунікативної свідомості, комунікативної сутності буття особистості та необхідності «комунікативного способу буття»; 2) на основі комунікативної свідомості та розвитку духовного, душевного, емоційно-почуттєвого та суб'єктного виміру внутрішнього буття особистості, особистісний «стан спів-буття» (фізичний, духовний, психологічний, емоційний) зі світом (внутрішнім та зовнішнім) як стан «переживання спів-буття»; 3) взаємодію особистості у світі як спосіб розвитку особистості, спосіб розвитку компетентності взаємодії особистості у світі та спосіб буття особистості загалом.

– Комунікативний підхід ставить питання суб'єктності особистості. Процес взаємодії, дискурсу («—») між «Я» та «Іншим», актуалізує питання та відповідь про міру «Я» – міру суб'єктності у системі «Я – Інший»;

– Комунікативний підхід долає абсолютизацію «центровості» людини, яка притаманна філософії свідомості «Я» та в певній мірі особистісно орієнтованому підходу. Долаючи центровість «Я» (особистості), він смисловою, ціннісною, телеологічною основою освіти визначає комунікативну взаємодію в системі «Я – Інший», при якій стверджується роль, цінність Іншого, Інший визнається як рівноправний, актуалізується відповідальність за

Іншого.

– Система «Я – Інший» позбавляє цей підхід крайнощів як індивідуалізму, так і абсолютизації соціального, це система – «Я – Інший»,– яка ніколи не перетворюється в «Ми». Це шлях «пошуку міри», «золотої середини» (Арістотель) між індивідуальним і соціальним, свободою і відповідальністю як в житті людини, так і в педагогічному процесі. Вона також перешкоджає скочуванню педагогічного процесу в бік як класичної (раціоналістичної, технократичної) парадигми освіти, так і в бік неklasичної (індивідуалістичної, анархічної) парадигми.

– Комунікативний підхід виводить нас на поняття «комунікативна свідомість» («Я – Інший»), в основі якої – діалог, співробітництво, толерантність, свобода та відповідальність і яка долає авторитаризм, монологічність, імперативність, раціоналізм класичної філософії свідомості «Я»

– Комунікативний підхід долає недоліки компетентнісного підходу, обумовлюючи необхідність формування компетентностей «ціннісною метою» освіти, гармонізуючи духовні та технологічно-компетентнісні аспекти розвитку та діяльності особистості.

– Комунікативність як методологічний принцип освіти є принципом системним, який поєднує в собі не тільки знаннєві та технологічні, але насамперед онтологічні, аксіологічні, телеологічні засади освіти та педагогіки. Онтологічні: комунікативність є основою розвитку особистості та суспільства. Аксіологічні: тільки комунікативність актуалізує такі цінності як духовність, свобода, любов, дружба, толерантність, повага, довіра, взаєморозуміння, співчуття, співпереживання, доброзичливість, зацікавленість, розуміння, асертивність, діалог, взаємодія, співробітництво, співтворчість тощо. Телеологічні: метою освіти (педагогіки) є усвідомлення та актуалізація ціннісних засад комунікативності в системі «Я – Інший» та розвиток на цій основі духовності, суб'єктності, соціальної та професійної компетентності.

– Комунікативна система «Я – Інший» актуалізує питання відповідальності

за Іншого, тому комунікативна парадигма освіти апріорно спрямована на розвиток в особистості відповідальності в різних системах комунікативної взаємодії, включаючи систему «людина – природа».

– Комунікативний підхід є методологічною основою педагогічних теорій: педагогіка дитиноцентризму, педагогіка співробітництва, гуманістична педагогіка, педагогіка толерантності, особистісно зорієнтоване навчання та виховання, суб'єкт-суб'єктний підхід. Він вбирає в себе позитивні сторони особистісно орієнтованого та компетентнісного підходів, долаючи при цьому їхні недоліки.

– Комунікативний підхід в освіті розвиває в особистості світоглядну установку на діалогічний, дискурсивний спосіб легітимації ідеалів, цінностей, моральних принципів та їхніх критеріїв.

– Технологічною основою комунікативного підходу в навчально-виховному процесі є створення простору комунікативності з метою успішного вирішення освітніх завдань.

Висновки. Дослідження дискурсу системотворчого концепту (поняття) комунікативного підходу в освіті засвідчує складність та суперечливість цього процесу. Причиною є невизначеність понять «спілкування» («педагогічне спілкування»), «взаємодія» («педагогічна взаємодія») та «комунікація» («педагогічна комунікація»), особливо в контексті їх співвідношення, та те, що ці поняття визначають різні аспекти (сфери) комунікативного буття особистості. Аналіз, проведеного в педагогічній думці з початку ХХІ ст., дискурсу цих понять показує, що жодне з цих понять не може претендувати на роль системотворчого концепту комунікативного підходу в освіті. Потрібне поняття, яке б синтетично поєднувало в собі поняття «спілкування», «взаємодія» та «комунікація», було загальним для них.

Системний погляд на дискурс питання комунікації дає право системотворчим концептом всієї комунікативної сфери буття людини визначити «комунікативність», який є методологічною основою означення

педагогічної комунікативності. Педагогічна комунікативність – актуалізація в освітньому (педагогічному) процесі комунікативної свідомості, комунікативного спів-буття та комунікативної взаємодії як педагогічної системи «Я – Інший», на основі якої «учень» усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну самість (суб'єктність). Інші актуалізуються в «учителеві», «книзі», «змісті освіти», «природі», «суспільстві», «культурі», «інших учнях», «батьках», «комп'ютері», «космосі», «божестві» та ін.

Реалізований підхід до дослідження феномена «комунікативність» дає можливість дати таке означення комунікативного підходу в освіті. *Комунікативний підхід* в освіті – універсальна ідея, яка визначає, розкриває, актуалізує комунікативність як онтологічну, аксіологічну, телеологічну основу розвитку особистості та методологічну основу освіти. Методологічно-гносеологічною суттю комунікативного підходу в освіті є розгляд освітніх явищ через призму поняття педагогічної комунікативності, яке поєднує, «знімає» інші комунікативні явища та поняття педагогіки: спілкування, діалог, взаємодія, комунікація, співробітництво, партнерство, взаємини, такт, толерантність та ін.

На основі проведеного дослідження комунікативного виміру педагогіки та освіти, досліджуючи явища та поняття «комунікативність», «педагогічна комунікативність», визначено ключові характеристики та принципи комунікативного підходу як методологічної основи освіти.

Перспективи подальших досліджень. На цьому етапі дослідження не ставиться мета розробки теорії педагогічної комунікативності та на основі неї теорії комунікативного підходу в освіті. Ця проблема потребує подальших наукових пошуків.

Здійснене нами дослідження може стати основою подальшого процесу розробки теорії комунікативного підходу в освіті, визначення концепту «комунікативність» онтологічною, аксіологічною й телеологічною основою сутності та розвитку особистості та визначальною методологічною основою

педагогіки та освіти загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Барда, С. І. (2021). Підготовка майбутніх учителів початкової школи до реалізації синергетичного підходу в процесі педагогічної взаємодії. [Дис. ... д-ра філософії: спец. 013 – Початкова освіта, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка].
- Березівська, Л. Д. (2022). Концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017): історико-джерелознавчий аспект. *Науково-педагогічні студії*, (6), 9–25. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-9-25>
- Больнов, О. Ф. (1996). Зустріч. *Першоджерела комунікативної філософії* (с. 157–170). Либідь.
- Булах, І. С., & Долинська, Л. В. (2002). *Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів*. НПУ ім. М. П. Драгоманова.
- Бусел, В. Т. (Ред.) (2004). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. ВТФ «Перун».
- Бутенко, Н. Ю. (2006). *Комунікативні процеси у навчанні*. КНЕУ.
- Велитченко, Л. К. (2006). Психологічні основи педагогічної взаємодії. [Дис. ... д-ра пед. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова].
- Волкова, Н. П. (2006). *Професійно-педагогічна комунікація*. Академія.
- Гончар, О. В. (2011). Розвиток ідеї педагогічної взаємодії учасників навчального процесу вищої школи у вітчизняній педагогічній думці (друга половина ХХ ст.). [Дис. ... д-ра пед. наук, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди].
- Гороть, Є. І. (Ред.) (2006). *Англо-український словник*. Нова Книга.
- Єрмоленко, А. М. (1999). *Комунікативна практична філософія*. Лібра.
- Зязюн І. А. (2004) (Ред.). *Педагогічна майстерність*. Вища школа.
- Ковальчук, З. Я. (2014). Генетично-психологічні засади оптимізації педагогічної взаємодії в освітніх закладах різного типу. [Дис. ... д-ра психол. наук, Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України].
- Коломійченко, С. Ю. (2010). Підготовка майбутнього вчителя у вищих педагогічних навчальних закладах до організації фасилітаційного спілкування з учнями. [Дис. ... канд. пед. наук, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди].
- Коць, М. О. (2006). *Психологія педагогічної взаємодії у вищому навчальному закладі*. РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки.
- Кручек В. А. (2012). *Формування культури педагогічної взаємодії*. НАКККіМ.
- Литвинов, В. Д. (1998). *Латинсько-український словник*. Українські пропілеї.
- Мазяр, В. М. (2013). *Психологічні чинники розвитку мислення підлітків у діалогічній взаємодії*. [Дис. ... канд. психол. наук, Національний університет «Острозька академія»].
- Матвієнко, О. В. (2010). Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи першого ступеня. [Дис. ... д-ра пед. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова].
- Мусатов, С. О., Зливков, Н. Н. (2008). *Гуманістичний потенціал педагогічної комунікації*. Педагогічна думка.
- Мусатов, С. О. (2012). Комунікативний вимір у психології особистості. *Психологія і особистість*, (2), 18–33.
- Нікітіна, І. В. (2008). *Суб'єктне самовизначення молодшої людини в період повноліття*. КНТ.

- Прищак, М. Д. (2010а). Дискурс поняття «комунікація» в контексті формування сучасної парадигми освіти. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, (1), 25–29.
- Прищак, М. Д. (2010б). Комунікація, спілкування, комунікативність : категоріальний аналіз *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. (2), 5–8.
- Прищак, М. Д. (2014). Дискурс системоутворювального концепту комунікативного підходу в освіті у педагогічній думці України початку XXI століття. *Науково-педагогічні студії*, (8), 142–160. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-142-160>
- Прищак, М. Д. (2022). Генеза комунікативних ідей у педагогічній думці України (50-ті – 80-ті роки XX століття). *Науково-педагогічні студії*, (6), 84–97. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-84-97>
- Прищак, М. Д. (2023). Генеза комунікативних ідей у педагогічній думці України (90-ті роки XX ст.). *Науково-педагогічні студії*, (7), 114–131. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-114-131>
- [Прокоп, І. С.](#) (2008). *Розвиток виховних цілей навчання у дидактиці загальноосвітньої школи (друга половина XX – початок XXI ст.)*. [Автореф. дис. ... канд. пед. наук, Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка].
- Роджерс, К. (2001). Вчитися бути вільним. У *Гуманістична психологія: Антологія: у 3 т.* (т. 1, с. 37–59). Пульсари.
- Савченко, О. Я. (2002). Етапи реформування змісту шкільної освіти в Україні за роки незалежності. У *Розвиток педагогічної та психологічної наук в Україні 1992–2002* (ч. 1., с. 210 – 225). ОСВ.
- Сергеева, Л. М. (2009). У чому полягає командна мудрість?: навички міжособистісного спілкування як складова педагогічної майстерності. *Профтехосвіта*, (1), 28–31.
- Томашевська, М. О. (2020). *Підготовка майбутніх викладачів педагогічних дисциплін до професійної взаємодії засобами інтерактивних технологій*. [Дис. ... д-ра філософії, Мукачівський державний університет].
- Фенцик, О. М. (2018). *Педагогічна комунікація*. Вид-во МДУ.
- Хміль, Н. А. (2009). *Розвиток засобів наукової комунікації як складової педагогічної науки в Україні (середина XX століття – початок XXI століття)*. [Автореф. дис. ... канд. пед. наук, Луганський національний ун-т ім. Т. Шевченка].
- Шкуренко, О. В. (2016). *Формування професійної педагогічної комунікації у майбутніх учителів початкової школи*. [Автореф. дис. ... канд. пед. наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини].
- Яценко, Г. Ю. (2008) *Комунікативність в системі дистанційного навчання: фактори інтенсифікації*. [Автореф. дис. ... канд. філос. наук, Інститут вищої освіти АПН України].
- Berezenko, V., Cherkhava, O., & Musiienko, Y. (2022). Communicative language teaching approach in promoting the linguistic competence of EFL learners. *Advanced Education: scientific journal*, (20), (88–96). <https://doi.org/10.20535/2410-8286.224016>
- Berezivska, L. (2020). Secondary education reform in independent Ukraine: the evolution of national legislation (1991–2017). *Ricerche di Pedagogia e Didattica: Journal of Theories and Research in Education*, (15, 1), 53–69. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/10501>.
- Ciuchi, O. M. (2019). Communication in the instructive-educative process. *Anuarul Universitatii Petre Andrei Din Iasi – Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie*, (21), 10–19. <https://doi.org/10.18662/upasw/11>.
- Isaieva, S., Leshchenko, M., & Sulaieva, N. (2019). Implementation of Thomas Gordon's communicative pedagogy in Ukrainian educational realities. *Advanced Education: scientific journal*, (19), 40–45. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.132446>.
- Mykytenko, N., Fedorchuk, M., Ivasyuta, O., Hrynya, N., & Kotlovskiy, A. (2022). Intercultural communicative competence development in journalism students. *Advanced Education: scientific journal*, (20), 121–131. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.261521>.

- Ogienko, O. (2016). Facilitation in the context of pedagogical activities. *Advanced Education: scientific journal*, (5), 85–89. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.70621>
- Philips D. (1988). *Language in Schools. From Complacency to Conviction*. CILT.

REFERENCES

- Barda, S. I. (2021). *Future primary school teacher training for the implementation of a synergetic approach in the process of pedagogical interaction*. [Thesis for a scientific degree of Doctor of Philosophy (PhD) in a specialty 013 Primary education, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University. [in Ukrainian].
- Berezivska, L. D. (2022). Conceptual principles of reforming the content of general secondary education in Ukraine (1991–2017): historical and source-based aspect. *Research and Educational Studies*, (6), 9–25. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-9-25> [in Ukrainian].
- Bolnov, O. F. (1996). *Zustrich. Pershodzherela komunikatyvnoi filosofii (157–170)*. Lybid. [in Ukrainian].
- Bulah, I. S., Dolynska, L. V. (2002). *Psychological aspects of interpersonal interaction of teachers and students: educational and methodological guide*. National Pedagogical Dragomanov University. [in Ukrainian].
- Busel, V. T. (Ed.) (2004). *The Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language*. Perun Publishing House. [in Ukrainian].
- Butenko, N. O. (2006). *Communicative processes in education*. KNEU. [in Ukrainian].
- Velytchenko, L. K. (2007). *Psykhologichni osnovy pedahohichnoi vzaiemodii*. [Doctor's thesis in pedagogical sciences, National Pedagogical Dragomanov University. [in Ukrainian].
- Volkova, N. P. (2006). *Professional and pedagogical communication*. Academy. [in Ukrainian].
- Honchar, O. V. (2011). *The development of the idea of pedagogical interaction of participants in the educational process of a higher school in the national pedagogical thought (second half of the 20th century)*. [Doctor's thesis in pedagogical sciences, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University]. [in Ukrainian].
- Gorot, E. I. (Ed.) (2006). *English-Ukrainian Dictionary*. New Book. [in Ukrainian].
- Iermolenko, A. M. (1999). *Komunikatyvna praktychna filosofia*. Libra. [in Ukrainian].
- Zyazyun, I. A. (Ed.) (2004). *Pedagogical mastery*. High school. [in Ukrainian].
- Kovalchuk, Z. Ya. (2014). *Genetic and psychological principles of optimization of pedagogical interaction in educational institutions of various types*. [Doctor's thesis in psychological sciences, G.S. Kostyuk Institute of Psychology National Academy of Educational Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
- Kolomiychenko, S. Yu. (2010). *Preparation of future teachers in higher pedagogical educational institutions for the organization of facilitative communication with students*. [Candidate's thesis in pedagogical sciences, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. [in Ukrainian].
- Kots, M. O. (2006.) *Psychology of pedagogical interaction in a higher educational institution*. "Vezh" of Lesya Ukrainka Volyn National University. [in Ukrainian].
- Kruchek VA (2012). *Formation of the culture of pedagogical interaction*. NAKKKIM. [in Ukrainian].
- Litvinov, V. D. (1998). *Latin-Ukrainian Dictionary*. Ukrainian propylaea. [in Ukrainian].
- Mazyar, V. M. (2013). *Psychological factors in the development of thinking of teenagers in dialogic interaction*. [Candidate's thesis in psychological sciences, Ostroh Academy National University]. [in Ukrainian].
- Matviienko, O. V. (2010). *Teoretyko-metodychni zasady pidhotovky maibutnikh uchyteliv do pedahohichnoi vzaiemodii u navchalno-vykhovnomu seredovyschi shkoly pershoho*

- stupenia. [Doctor's thesis in pedagogical sciences, National Pedagogical Dragomanov University]. [in Ukrainian].
- Musatov, S. O., & Zlyvkov, N. N. (2008). *Humanistic potential of pedagogical communication*. Pedagogical thought. [in Ukrainian].
- Musatov, S. O. (2012). Communicative dimension in personality psychology. *Psychology and personality*, (2), 18–33. [in Ukrainian].
- Musatov, S. O. (2003). *Psychology of pedagogical communication: theoretical and methodological analysis*. Lista-M. [in Ukrainian].
- Nikitina, I.V. (2008). *Subjective self-determination of a young person in the period of adulthood*. CST. [in Ukrainian].
- Pryshchak, M. D. (2010a). Discourse of the concept of «communication» in the context of the formation of the modern paradigm of education. *Visnyk Vinnytsia Polytechnic Institute*, (1), 25-29. [in Ukrainian].
- Pryshchak, M. D. (2010b). Communication, communication, communicativeness: a categorical analysis. *Visnyk Vinnytsia Polytechnic Institute*, (2), 5-8. [in Ukrainian].
- Pryshchak, M. D. (2024). Discourse of the system-forming concept of the communicative approach to education in the pedagogical thought of Ukraine in the early XXI century. *Research and Educational Studies*, (8), 142-160. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-142-160> [in Ukrainian].
- Pryshchak, M. D. (2022). Heneza komunikatyvnykh idei u pedahohichnii dumtsi Ukrainy (50-ti – 80-ti roky XX stolittia). *Research and Educational Studies*, (6), 84–97. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-84-97> [in Ukrainian].
- Pryshchak, M. D. (2023). The genesis of communicative ideas in the pedagogical thought of Ukraine (90s of the 20th century). *Research and Educational Studies*, (7). 114–131. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-114-131> [in Ukrainian].
- Prokop, I. S. (2008). *Development of educational goals in the didactics of a comprehensive school (second half of the 20th – beginning of the 21st century)*. [Extended abstract of candidate's thesis in pedagogical sciences, Taras Shevchenko National University of Kyiv]. [in Ukrainian].
- Rodzher, K. 2001. Vchytysia buty vilnym. In *Humanistychna psykholohiia: Antolohiia*: in 3 vol. (Vol. 1, pp. 37–59). Pulsary. [in Ukrainian].
- Savchenko, O. Ya. (2002). Etapy reformuvannia zmistu shkilnoi osvity v Ukraini za roky nezalezhnosti. In *Rozvytok pedahohichnoi ta psykholohichnoi nauk v Ukraini 1992 – 2002* (part 1, pp. 210 – 225). OSV. [in Ukrainian].
- Serhieieva, L. M. (2009). U chomu poliahaie komandna mudrist?: navychky mizhosobystisnoho spilkuvannia yak skladova pedahohichnoi maisternosti. *Proftekhosvita*, (1), 28–31. [in Ukrainian].
- Tomashevsk, M. O. (2020). *Preparation of future teachers of pedagogical disciplines for professional interaction by means of interactive technologies*. [Doctor's thesis of philosophy, Mukachevo State University]. [in Ukrainian].
- Fentsyk, O. M. (2018). *Pedagogical communication*. Type of MSU. [in Ukrainian].
- Khmil, N. A. (2009). *Development of means of scientific communication as a part of pedagogical science in Ukraine (mid-20th-century – beginning of the 21st century)*. [Extended abstract of candidate's thesis in pedagogical sciences, Luhansk Taras Shevchenko National University]. [in Ukrainian].
- Shkurenko, O. V. (2016). *Formation of professional pedagogical communication in future primary school teachers*. [Extended abstract of candidate's thesis in pedagogical sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University]. [in Ukrainian].
- Yatsenko, G. Yu. (2008). *Communicability in the distance learning system: factors of intensification*. [Extended abstract of candidate's thesis in Philosophical Sciences, Institute of Higher Education of AES of Ukraine]. [in Ukrainian].
- Berezenko V., Cherkhava O., & Musiienko Y. (2022). Communicative language teaching approach in promoting the linguistic competence of EFL learners. *Advanced Education: scientific*

- journal, (20), (88–96). <https://doi.org/10.20535/2410-8286.224016>
- Berezivska, L. (2020). Secondary education reform in independent Ukraine: the evolution of national legislation (1991–2017). *Ricerche di Pedagogia e Didattica: Journal of Theories and Research in Education*, (15, 1), 53–69. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/10501>.
- Ciuchi, O. M. (2019). Communication in the instructive-educative process. *Anuarul Universitatii Petre Andrei Din Iasi – Fascicula: Asistenta Sociala, Sociologie, Psihologie*, (21), 10–19. <https://doi.org/10.18662/upasw/11>.
- Isaieva, S., Leshchenko, M., & Sulaieva, N. (2019). Implementation of Thomas Gordon's communicative pedagogy in Ukrainian educational realities. *Advanced Education: scientific journal*, (19), 40–45. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.132446>.
- Mykytenko, N., Fedorchuk, M., Ivasyuta, O., Hrynya, N., & Kotlovskyi, A. (2022). Intercultural communicative competence development in journalism students. *Advanced Education: scientific journal*, (20), 121–131. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.261521>.
- Ogienko, O. (2016). Facilitation in the context of pedagogical activities. *Advanced Education: scientific journal*, (5), 85–89. <https://doi.org/10.20535/2410-8286.70621>
- Philips D. (1988). *Language in Schools. From Complacency to Conviction*. CILT.

Mykola Pryshchak

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Humanities
Vinnytsia National Technical University,
Vinnytsia, Ukraine,
ORCID: 0000-0002-7237-5464
e-mail: m_pryschak@ukr.net

THE CONCEPT OF ‘COMMUNICATIVITY’: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS FOR THE FORMATION OF A COMMUNICATIVE APPROACH IN EDUCATION

Abstract. *The article explores the discourse of the phenomenon and concept of ‘communication’ and defines the system-forming (methodological) concept of the communicative-educational sphere of personality development and communicative existence of the individual in general. It is the phenomenon and concept of ‘communicability’.*

It is proved that the concept of ‘communicativity’ is the methodological basis for the definition of pedagogical communicativity. Pedagogical communicativity is the actualization in the educational (pedagogical) process of communicative consciousness, communicative co-existence and communicative interaction as a pedagogical system ‘I – Other’, on the basis of which the ‘student’ realizes himself, discovers and actualizes his ontological, axiological and teleological self (subjectivity). Others are actualized in “teacher”, ‘book’, ‘educational content’, ‘nature’, ‘society’, ‘culture’, ‘other students’, ‘parents’, ‘computer’, ‘space’, ‘deity’, etc.

The “communicativity” is also a system-forming concept of the communicative approach in education. The communicative approach in education is a universal

idea that defines, reveals, and actualizes communicativity as an ontological, axiological, and teleological basis for the development of the individual and the methodological basis of education. The methodological and epistemological essence of the communicative approach in education is the consideration of educational phenomena through the prism of the concept of pedagogical communicativity, which combines and 'removes' other communicative phenomena and concepts of pedagogy: communication, dialogue, interaction, communication, cooperation, partnership, relationships, tact, tolerance, etc. Based on the research conducted on the phenomenon and concept of "communicativity" as a system-forming concept of the communicative approach in education, the key characteristics and principles of the communicative approach as a methodological basis of education have been identified.

Keywords: *education, pedagogy, pedagogical thought, communication, interaction, communication, communicativeness, communicative approach, Ukraine.*